ZOFIA BRZOZOWSKA

ŚWIĘTA KSIĘŻNA KIJOWSKA OLGA

WYBÓR TEKSTÓW ŹRÓDŁOWYCH

WYDAWNICTWO UNIWERSYTETU ŁÓDZKIEGO

ŚWIĘTA KSIĘŻNA KIJOWSKA
OLGA
WYBÓR TEKSTÓW ŹRÓDŁOWYCH

Kup książkę

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Publikacja objęta patronatem
Centrum Badań nad Historią i Kulturą
Basenu Morza Śródziemnego i Europy Południowo-Wschodniej
im. prof. Waldemara Cerana, Ceraneum,
Uniwersytet Łódzki

Kup książkę

ZOFIA BRZOZOWSKA

ŚWIĘTA KSIĘŻNA KIJOWSKA
OLGA

WYBÓR TEKSTÓW ŹRÓDŁOWYCH

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

ŁÓDŹ 2014

Kup książkę

Zofia Brzozowska – Uniwersytet Łódzki, Centrum Badań nad Historią i Kulturą Basenu Morza Śródziemnego i Europy Południowo-Wschodniej im. prof. Waldemara Cerana, Ceraneum
90-237 Łódź, ul. Matejki 32/38

RECENZENT
Mirosław J. Leszka

ADJUSTACJA I KOREKTA
Jan M. Wolski

SKŁAD KOMPUTEROWY
AGENT PR

PROJEKT OKŁADKI
Łukasz Orzechowski

Na okładce wykorzystano obraz przedstawiający św. Olgę autorstwa Michaiła Niestierowa z 1892 r.

Niniejsze wydanie zostało sfinansowane ze środków przyznanych przez Marszałka Województwa Łódzkiego w ramach II edycji stypendium naukowego dla wybitnych młodych naukowców (2014)

© Copyright by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2014

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Wydanie I. W.06734.14.0.M

ISBN 978-83-7969-398-6
ISBN (ebook) 978-83-7969-778-6

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
90-131 Łódź, ul. Lindleya 8
www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. (42) 665 58 63, faks (42) 665 58 62

Kup książkę

Zdjęcie przedstawia cerkiew Świętej Olgi
przy ul. Piramowicza w Łodzi

Kup książkę

Spis treści

Przedmowa 7

Święta księżna kijowska Olga
w świetle źródeł historycznych i tradycji cerkiewnej 9

1. Księżna kijowska Olga – szkic biograficzny 11
2. Święta Olga – dzieje i specyfika kultu w Kościele wschodnim 31

Święta księżna kijowska Olga – wybór tekstów źródłowych 43

1. *Pochwała Olgi*, włączona w obręb *Pamięci i pochwały księcia ruskiego Włodzimierza* Jakuba Mnicha, XI w. 44
2. Żywot prologowy św. Olgi (południowosłowiański), XII–XIII w. . . . 50
3. Żywot prologowy św. Olgi (ruski), XII–XIII w. 56
4. Kanon ku czci św. Olgi,
przypisywany Cyrylowi z Turowa, XII–XIII w. 61
5. *Słowo o tym, jak ochrzciła się Olga*, przełom XIV i XV w. 75
6. Żywot św. Olgi (tzw. pskowski), lata 50. XVI w. 82
7. Żywot św. Olgi (tzw. pskowski, redakcja skrócona), XVI w. 95
8. Żywot obszerny św. Olgi, włączony
do *Księgi stopni rodowodu carskiego*, ok. 1560 r. 102

Wykaz skrótów 203

Bibliografia 205

Indeks 211

Kup książkę

Przedmowa

Dzieje Rusi jak i kultura staroruska w polskiej literaturze naukowej, tak tej historycznej, jak i filologicznej, nie doczekały się do tej pory nazbyt wielu opracowań. Podobnie rzecz się ma w przypadku traduktologii zabytków piśmiennictwa tego kręgu kulturowego. W ostatnich latach można nawet dostrzec pewien regres w tej materii, co niewątpliwie powinno stanowić wyzwanie, jak i asumpt do pracy dla młodszych generacji filologów oraz historyków.

Zofia Brzozowska jest doktorantką w Katedrze Historii Bizancjum Uniwersytetu Łódzkiego. Ukończyła na tejże uczelni studia historyczne i filologiczne (slawistyczne), co niewątpliwie skłoniło ją do skoncentrowania swych zainteresowań naukowych na obszarze *Slavia Orthodoxa*, a także – przygotowało do prowadzenia badań nad zagadnieniami, plasującymi się na pograniczu obu wzmiankowanych dziedzin humanistyki, np. nad wyobrażeniami o *Sofii* – upersonifikowanej Mądrości Bożej, motywie pojawiającym się nie tylko na kartach średniowiecznych tekstów słowiańskich, ale także w malarstwie miniaturowym czy ikonowym. Efektem jej kilkuletnich poszukiwań badawczych jest wiele prac, cenionych w środowisku historyczno-slawistycznym. Na uwagę zasługują również poczynione przez nią tłumaczenia z języka staro-cerkiewno-słowiańskiego redakcji ruskiej. W tym kontekście warto wspomnieć choćby o pracach, publikowanych sukcesywnie od 2012 r. na łamach periodyku „Slavia Antiqua". Zofia Brzozowska jest stypendystką Fundacji na rzecz Nauki Polskiej (2013), Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego (2009, 2013) oraz Marszałka Województwa Łódzkiego (2014). Młoda badaczka jest także od 2011 r. członkinią Centrum Badań nad Historią i Kulturą Basenu Morza Śródziemnego i Europy Południowo-Wschodniej im. prof. Waldemara Cerana, *Ceraneum*.

Prezentowana publikacja zatytułowana *Święta księżna kijowska Olga. Wybór tekstów źródłowych – hagiografia i hymnografia* jest zatem naturalną konsekwencją naukowych zainteresowań Zofii Brzozowskiej, jak i jej predylekcji lingwistycznych. Głównym celem książki jest przybliżenie polskiemu odbiorcy najstarszych utworów hagiograficznych i hymnograficznych (XI–XVI w.), poświęconych księżnej Oldze. Warto podkreślić, iż zdecydowana większość składających się na niniejszy tom tekstów źródłowych nie była dotąd tłumaczona na język polski.

Posiadając zasadniczo naukowy charakter, publikacja jest też cenna z punktu widzenia dydaktyki. Pomyślana została bowiem przede wszystkim jako pomoc dla

Kup książkę

studentów kierunków humanistycznych, zwłaszcza zaś uczestników seminariów licencjackich i magisterskich, zainteresowanych historią i kulturą średniowiecznej Rusi.

Praca Zofii Brzozowskiej wypełnia istniejącą na rynku wydawniczym lukę, a ponadto w sposób wyrazisty wpisuje się we współczesny dyskurs o świętej księżnej kijowskiej Oldze. Nie pozostaje zatem nic innego, jak tylko zachęcić łaskawych Czytelników do lektury niniejszej publikacji.

Maciej Kokoszko

Kup książkę

Święta księżna kijowska Olga w świetle źródeł historycznych i tradycji cerkiewnej

Kup książkę

1

Księżna kijowska Olga – szkic biograficzny

Księżna Olga jest jedną z tych postaci, w biografii których hipotezy, zagadki i domysły przeważają nad bezspornymi faktami. Co więcej, na jej ogólny wizerunek składają się informacje, zaczerpnięte z trzech odrębnych, a jednocześnie w nierozerwalny sposób ze sobą splecionych, nurtów źródłowych. Przekazy historiograficzne – staroruskie, bizantyńskie i zachodnioeuropejskie – wykreowały obraz Olgi przede wszystkim jako władczyni państwa ruskiego, podejmującej konkretne działania polityczne. Teksty hagiograficzne i hymnograficzne, poświęcone księżnej, ukazują ją jako świętą Kościoła wschodniego, zaś słowiański folklor przechował szereg opowieści o silnej i niekiedy okrutnej kobiecie, sprytem i przebiegłością zwyciężającej wrogów.

Nie wiemy, kiedy Olga przyszła na świat, ani kim byli jej rodzice. Najwcześniejsza wzmianka na temat naszej bohaterki, zamieszczona w *Powieści minionych lat* – najstarszym latopisie kijowskim, zredagowanym ostatecznie w drugiej dekadzie XII w. – pod datą roczną 6411 (903), zawiera jedynie informację o tym, iż kiedy książę kijowski Igor, syn Ruryka, osiągnął odpowiedni wiek, „przywiedziono" mu z Pskowa narzeczoną o imieniu Olga[1]. Nowogrodzka tradycja historiograficzna, reprezentowana m.in. przez *Latopis nowogrodzki czwarty*, uzupełnia przekaz wspomnianego źródła o konstatację, że małżeństwo Igora z mieszkanką Pskowa zaaranżował Oleg, krewny i opiekun kijowskiego władcy. Co więcej, niektórzy badacze wysuwają przypuszczenia, iż narzeczona Igora mogła pochodzić z tego samego rodu, co jego piastun[2]. Tezę tę może potwierdzać zarówno zbież-

[1] ПСРЛ 2, s. 21–22: **Игореви възрастъшю и хожаше по Wлзѣ и слꙋшше его. и прививедоша емꙋ жену ѿ Плескова именемь Wльгꙋ** (*Gdy Igor wyrósł, chadzał po dań po Olegu, i słuchali go; i przywiedli mu żonę z Pskowa, imieniem Olga* – PML, s. 25).

[2] Е.А. Рыдзевская, *Древняя Русь и Скандинавия IX–XIV вв.*, Москва 1978, s. 194; Н.Ф. Котляр, *Древняя Русь и Киев в летописных преданиях и легендах,* Киев 1986, s. 89; N. Pushkareva, *Women in Russian History from the 10th to the 20th Century*, Stroud 1999, s. 8; F. Butler, *A Woman of Words. Pagan Ol'ga in the Mirror of Germanic Europe*, SRev 63, 2004, s. 775–776; А.Ю. Карпов, *Княгиня Ольга*, Москва 2012, s. 24.

Kup książkę

ność imion obu postaci, treść kilku późniejszych latopisów (np. chołmogorskiego), w których Olgę nazywa się nawet córką Olega[3], jak i fakt, że nasza bohaterka, mimo pozostawania przez wiele lat bezdzietną, zdołała zachować status najważniejszej żony Igora i kijowskiej księżnej.

W tym miejscu należałoby również postawić pytanie o kwestię przynależności etnicznej późniejszej ruskiej władczyni. Jeśli założymy, iż nasza bohaterka była krewną Olega, powinniśmy jednocześnie przyjąć, iż wywodziła się z rodu wareskiego. Za tezą o skandynawskich korzeniach Olgi zdaje się przemawiać noszone przez nią imię. Wśród badaczy panuje dość duża zgodność – umotywowana dodatkowo faktem, iż w źródłach bizantyńskich spotyka się nieodmiennie germańsko brzmiącą formę *Elga* (Ἑλγα) – że jest ono w swej istocie zeslawizowaną formą skandynawskiego imienia *Helga*[4].

Informacje o wareskich korzeniach księżnej Olgi pojawiają się również w XVI-wiecznych wariantach jej żywotu, których treść została wzbogacona o szczegóły, przechowane w przekazie ustnym z okolic Pskowa (źródła 6–8 w niniejszej antologii). Autorzy wspomnianych utworów stwierdzają wprost, iż kijowska władczyni wywodziła się z kultywującego tradycje pogańskie rodu wareskiego, który jednak nie zaliczał się do elity państwa ruskiego. Wzmiankom o niskim pochodzeniu przyszłej świętej towarzyszy również precyzyjne określenie miejsca jej urodzenia – miała ona przyjść na świat nie w Pskowie, ale w znajdującej się w jego okolicach wsi Wybuto (Wybuty, Łybuty)[5].

Co więcej, twórca żywotu obszernego, włączonego w obręb *Księgi stopni rodowodu carskiego* (tekst 8 w tym zbiorze), postanowił ubarwić narrację na temat pochodzenia i młodości swojej bohaterki, przedstawiając, najprawdopodobniej zaczerpniętą z folkloru północnoruskiego, scenę pierwszego spotkania Olgi z Igorem. Według przekazu wspomnianego źródła młody książę kijowski miał poznać swą przyszłą żonę podczas polowania w ziemi pskowskiej. Pragnąc przeprawić się na drugi brzeg rzeki, wsiadł do łódki, w której wcześniej dostrzegł postać

[3] ПСРЛ 33, s. 15.

[4] Е.А. Рыдзевская, *op. cit.*, s. 195; D. Obolensky, *Ruś i Bizancjum w połowie X stulecia: problem chrztu księżnej Olgi*, [in:] *Chrystus zwyciężył. Wokół chrztu Rusi Kijowskiej*, ed. J.S. Gajek, W. Hryniewicz, Warszawa 1989, s. 37; idem, *Chrzest Olgi, księżnej kijowskiej. Problem źródeł*, [in:] *Teologia i kultura duchowa Starej Rusi,* ed. J.S. Gajek, W. Hryniewicz, Lublin 1993, s. 26; J. Swastek, *Chrzest Rusi,* [in:] *Teologia i kultura duchowa...*, s. 62; А.В. Назаренко, *Древняя Русь на международных путях. Междисциплинарные очерки культурных, торговых, политических связей IX–XII вв.*, Москва 2001, s. 229, 266–267; М.Б. Свердлов, *Домонгольская Русь. Князь и княжеская власть на Руси VI–первой трети XIII вв.*, Санкт-Петербург 2003, s. 182; F. Butler, *op. cit.*, s. 774; А.Ф. Литвина, Ф.Б. Успенский, *Выбор имени у русских князей в X–XVI вв. Династическая история сквозь призму антропонимики*, Москва 2006, s. 46; А.Ю. Карпов, *op. cit.*, s. 21–22.

[5] Н.Ф. Котляр, *op. cit.*, s. 89; Н.Л. Пушкарева, *Женщины Древней Руси,* Москва 1989, s. 214; А.Ю. Карпов, *op. cit.*, s. 16.

Kup książkę

krzepkiego przewoźnika. Dopiero po chwili zdał sobie sprawę, że siedzącą w łódce osobą nie jest młodzieniec, lecz niezwykłej urody dziewczyna. Dalszy tok narracji zawiera dość rzadko spotykane w hagiografii elementy. Dowiadujemy się, że Olga wydała się Igorowi tak powabną, iż rozpalony namiętnością skierował ku niej nieprzystojną propozycję. Przyszła władczyni Rusi Kijowskiej umiała jednak roztropną mową pohamować niewczesne zapędy księcia. Jeśli wierzyć hagiografowi, Igor miał rzeczywiście zaniechać swoich zamiarów, a nawet – porażony mądrością dziewczyny – pojąć ją za żonę mimo jej niskiego stanu.

Reasumując, autorzy wszystkich wymienionych dotychczas źródeł (latopisów i żywotów) zgadzali się w jednej zasadniczej kwestii – Olga wywodziła się z ziemi pskowskiej. Tym bardziej zaskakujący musi się wydawać przekaz tzw. *Nowego latopisca włodzimierskiego*, datowanego na drugą połowę XV w., zawierającego informację, że narzeczona dla Igora została przez Olega sprowadzona z Bułgarii i była osobą z książęcego rodu[6]. Współcześni znawcy przedmiotu przypuszczają, że podstawą do snucia teorii o bułgarskim pochodzeniu księżnej mogła się stać dla XV-wiecznego twórcy latopisu staroruska nazwa Pskowa (**Плесковъ**), który utożsamił bądź to z najstarszą bułgarską stolicą Pliską, bądź też z jakimś innym, bliżej nieznanym, bałkańskim ośrodkiem o podobnej nazwie[7].

Kolejnym problemem dla badaczy zajmujących się biografią Olgi jest odtworzenie jej losów w latach 903–945. Jedyną wzmianką źródłową odnoszącą się do naszej bohaterki, a dotyczącą okresu jej małżeństwa z Igorem, jest ta, zawarta w tekście układu bizantyńsko-ruskiego z 944 r. (przytaczanym przez *Powieść minionych lat* pod datą roczną 6453/945), o reprezentującym ją – jako kijowską księżnę – pośle Iskusewi[8]. Na przełomie lat 30. i 40. X w. musiała również Olga urodzić Igorowi syna Światosława. W traktacie z 944 r. jest on wymieniony jako oficjalny następca tronu. Co więcej, autor kijowskiego latopisu, relacjonując wypadki z 946 r., podkreśla, iż syn Olgi był wówczas dzieckiem, ale już na tyle dużym, by spróbować samodzielnie rzucić włócznią (siedmio/ośmioletnim?)[9]. Zakładając,

---

[6] *Отрывок древняго русскаго летописца (Владимирскаго) второй половины XV в.*, ed. Л. Кавелин, PC 19.7, 1888, s. 223: **Игоря же жени въ Болгарѣхъ, поятъ за него княжну именемъ Олгу. И бысть мудра велми** (*Igora zaś ożenił w Bułgarii, wydawszy za niego księżniczkę o imieniu Olga. I była nadzwyczaj mądra*).

[7] Арх. Л. Кавелин, *Откуда родом была св. великая княгия русская Ольга?*, PC 19.7, 1888, s. 216–217; Н.Ф. Котляр, *op. cit.*, s. 90; М.Ю. Брайчевский, *Утверждение Христианства на Руси,* Киев 1989, s. 104; Р. Павлова, *Култът към източнославянските светци и православните южни славяни*, СЛ 32, 2001, s. 59–61; И. Добрев, *Българите за руския народ, държава и култура*, София 2011, s. 390, 425, 442–463, 507, 526, 547.

[8] ПСРЛ 1, s. 47. Е.А. Рыдзевская, *op. cit.*, s. 194; F. Butler, *op. cit.*, s. 776; Л.Е. Морозова, *Великие и неизвестные женщины Древней Руси*, Москва 2009, s. 43–44; А.Ю. Карпов, *op. cit.*, s. 34, 71.

[9] *Latopis hipacki* informuje o narodzinach Światosława pod datą roczną 6450 (942), należy jednak wątpić, by tak mały chłopiec był w stanie utrzymać w ręku włócznię. ПСРЛ 2, s. 35.

Kup książkę

w ślad za późnośredniowieczną historiografią ruską, że w 903 r. Olga miała ok. dziesięciu lat, należałoby przyjąć, iż w momencie wydania na świat Światosława (w 938–940 r.) była kobietą ok. 45-letnią[10].

Jak jednak wytłumaczyć fakt bezdzietności Olgi we wcześniejszych latach małżeństwa? Po pierwsze należy podkreślić, iż z milczenia źródeł nie można wysnuwać wniosku, że Światosław był pierwszym i jedynym dzieckiem księżnej. We wcześniejszym okresie mogła ona bowiem urodzić Igorowi córki lub też jej starsze potomstwo nie dożyło wieku dojrzałego. Możliwe też, że kijowski książę, będąc – jako poganin – poligamistą, przez dłuższy czas żył z dala od swojej najważniejszej małżonki.

Co ciekawe, nieomal całkowity brak przekazów źródłowych starała się zapełnić tradycja cerkiewna i wschodniosłowiański folklor. Teksty hagiograficzne dedykowane księżnej informują – choć niestety w dość enigmatyczny sposób – o tym, że już w czasie małżeństwa z Igorem dała się ona poznać jako mądra, miłosierna i sprawiedliwa władczyni, szczególnie wyczulona na los swych poddanych i ciesząca się w zamian ich miłością i szacunkiem. Zapisane przez XIX-wiecznych etnografów byliny kreślą natomiast wprost szokujący wizerunek naszej bohaterki. Mądra władczyni oraz wzorowa żona i matka staje się często, w poświęconych jej eposach, kobietą ambitną, stającą do walki o władzę z własnym mężem, a nawet zabijającą go w celu przechwycenia samodzielnych rządów w Kijowie[11].

Bez względu na to jakie byłyby polityczne ambicje Olgi jako kijowskiej władczyni za życia jej męża, nie da się ukryć, że los dał jej niepowtarzalną szansę ich realizacji z chwilą, gdy Igor został zabity przez Drewlan u schyłku 945 r. w trakcie tzw. *poludja* (zbierania daniny)[12]. Dokładny opis tego zdarzenia zawdzięczamy nie staroruskim kronikarzom, lecz żyjącemu w drugiej połowie X w. historykowi bizantyńskiemu, Leonowi Diakonowi. Według niego kijowski władca został pozbawiony życia w następujący sposób – Drewlanie przywiązali go do dwóch przygiętych do ziemi młodych drzewek, które, prostując się do pionu, rozdarły jego ciało ma pół[13]. Dla Olgi przedwczesna śmierć męża oznaczała to, że została sama z kilkuletnim synem, Światosławem.

W tym miejscu warto zwrócić uwagę na kilka istotnych aspektów sytuacji księżnej. Przede wszystkim Olga, jako wdowa po Igorze i matka Światosława, mogła sprawować władzę samodzielnie. Można nawet odnieść wrażenie, że status Olgi na kijowskim dworze przewyższał zwyczajową pozycję regenta, a zakres władzy

[10] А.Ю. Карпов, *op. cit.*, s. 37–40.
[11] Н.И. Коробка, *Сказания об урочищах Овручского уезда и былины о Вольге Святославиче*, Санкт-Петербург 1908, s. 2–6; Е.А. Рыдзевская, *op. cit.*, s. 200; Н.Ф. Котляр, *op. cit.*, s. 98; А.Ю. Карпов, *op. cit.*, s. 112.
[12] A.V. Kortev, *Ritual and History. Pagan Rites in the Story of the Princess' Revenge (the Russian Primary Chronicle, under 945–946)*, Mir 11, 2010, s. 1.
[13] Лев Диакон, *История,* ed. С.А. Иванова, Г.Г. Литаврин, М.Я. Сюзюмова, trans. М.М. Копыленко, Москва 1988, s. 58.

Kup książkę

odpowiadał nieomal temu, jaki przysługiwał pełnoprawnemu władcy. Najprawdopodobniej w położeniu Olgi odzwierciedla się norma staroruskiego prawa zwyczajowego, zgodnie z którym wdowie, do czasu powtórnego zamążpójścia, przysługiwał status społeczny jej zmarłego małżonka, w tym możliwość sprawowania pełnionych dotąd przez niego funkcji publicznych[14].

Kolejnym, zaskakującym współczesnego czytelnika, aspektem omawianego okresu w życiu Olgi jest fakt, iż Drewlanie – zabójcy Igora skierowali do niej propozycję małżeństwa z własnym księciem Małem[15]. Nie da się ukryć, że oferta ta miała wyraźny podtekst polityczny – elity ziemi drewlańskiej chciały przechwycić rządy w Kijowie. Koniecznym ku temu warunkiem była jednak zgoda kijowskiej księżnej na małżeństwo z ich władcą. Zdaniem niektórych badaczy mamy tu do czynienia z pewnym reliktem matriarchatu, którego ślady przechowały się w staroruskim prawie zwyczajowym – aby przejąć tron nie wystarczyło zabić panującego księcia, ale należało również ożenić się z wdową po nim (dziedziczenie matrylinearne)[16]. Pewnym potwierdzeniem powyższej tezy mogą być inne słowa Drewlan, zapisane w *Powieści minionych lat*: *Oto kniazia ubiliśmy ruskiego; weźmiemy żonę jego, Olgę, za kniazia swego Mała, i Światosława weźmiemy, i zrobimy z nim, co zechcemy*[17].

W kontekście powyższych ustaleń krwawa rozprawa Olgi z Drewlanami przestaje więc być jedynie aktem zemsty, którego domagało się od krewnych zabitego człowieka staroruskie prawo zwyczajowe. Jest przede wszystkim walką księżnej-wdowy o zapewnienie władzy w Kijowie swemu synowi, a być może również – o ocalenie jego życia. Jeśli wierzyć przekazowi *Powieści minionych lat* zemsta Olgi na Drewlanach miała cztery etapy:

1. Przysłani do Kijowa posłowie drewlańscy zostali zakopani żywcem w łodziach.
2. Kolejnych posłów spalono w bani (łaźni).
3. Olga udała się na grób męża, by odprawić po nim tryznę (stypę), w trakcie której nakazała swym ludziom upić i pozabijać obecnych przy uroczystości Drewlan.
4. Regularne oblężenie i zdobycie najważniejszego grodu Drewlan, Iskorostenia, podczas którego księżna miała również uciec się do podstępu – poprosić

[14] Н.Л. Пушкарева, *op. cit.*, s. 13.

[15] ПСРЛ 1, s. 57: **мужа твоего оубихомъ, бѣше бо мужь твои аки волкъ восхищая и грабя, а наши князи добри суть, иже распасли суть Деревьску землю, да поиди за князь нашь за Малъ** (*Męża twego zabiliśmy, gdyż mąż twój jako wilk porywał i grabił, a nasi kniaziowie dobrzy są, wzbogacili ziemię drewlańską. Pójdź więc za kniazia naszego Mała* – PML, s. 49).

[16] Н.Ф. Котляр, *op. cit.*, s. 88; И. Чекова, *Летописное повествование о княгине Ольге под 6453 г. в свете русской народной сказки. Опыт определения жанровой природы*, СЛ 23–24, 1990, s. 78; П. Толочко, *Дворцовые интриги на Руси*, Киев 2001, s. 24; М.Б. Свердлов, *op. cit.*, s. 89; A.V. Kortev, *Reconstructing the Funeral Ritual of the Kievan Prince Igor (Primary Chronicle, sub Anno 945)*, SMS 13, 2010, s. 89; idem, *Ritual…*, s. 13.

[17] PML, s. 49. ПСРЛ 1, s. 56: **се князь оубихомъ Рускаго: поимемъ жену его Вольгу за князь свои Малъ и Сѵ̑сла[ва] и створимъ ему, якоже хощемъ.**

Kup książkę

mieszkańców ośrodka o daninę w postaci trzech wróbli i trzech gołębi od każdego domostwa, a następnie, wypuściwszy otrzymane ptaki z zapalonymi hubkami przywiązanymi do nóg, podpalić oblegany gród[18].

Prawie wszyscy historycy rosyjscy i ukraińscy są zgodni, że zapis najsławniejszego kijowskiego latopisu nie przedstawia autentycznych wydarzeń z połowy X w., lecz jest, bazującą na motywach zaczerpniętych ze staroruskiego folkloru, epicką opowieścią o nich[19]. Tezę tę potwierdza kilka niezwykle istotnych elementów, dostrzegalnych w tekście zabytku.

Najważniejszym z nich są bezsprzecznie relikty obrzędowości pogańskiej, wpisane w poetykę relacji o trzech pierwszych etapach zemsty księżnej. Przypomnijmy, że początkowo Olga nakazała przysłanych od Drewlan posłów zakopać żywcem w łodziach. Jak potwierdzają badania archeologiczne łódź była najważniejszym elementem pogańskiego obrządku pogrzebowego, zaadaptowanego na Rusi najprawdopodobniej wprost z kultury skandynawskiej (wareskiej)[20]. Jego ślady przetrwały na obszarze Słowiańszczyzny Wschodniej nawet po jej oficjalnej chrystianizacji – wzmianki o nim odnajdujemy chociażby w jednym z wariantów żywotu św. św. Borysa i Gleba, według którego drugi z zamordowanych zdradziecko synów księcia Włodzimierza pochowany miał być właśnie w łodzi.

Kolejnym etapem zemsty, który również znajduje swe odzwierciedlenie w pogańskich wyobrażeniach o życiu pozagrobowym, jest spalenie drewlańskich posłów w bani. Jak zaświadcza anonimowy staroruski utwór, przypisywany Janowi Chryzostomowi, *Słowo o tym, jak na początku poganie wierzyli w idole*[21], na przedchrześcijańskiej Rusi powszechny był obyczaj palenia w łaźni dla zmarłych. Istnieją również ślady istnienia, równolegle do pochówku w łodzi, drugiego staroruskiego obrządku pogrzebowego, jakim miało być palenie szczątków w niewielkim drewnianym budynku[22].

Opis krwawego starcia, mającego miejsce podczas zwyczajowej tryzny nad grobem Igora, w trakcie którego zginąć miało aż pięć tysięcy Drewlan, również nie jest niczym innym jak reminiscencją pewnego obyczaju pogańskiego, swoistej

[18] ПСРЛ 1, s. 57–61.

[19] Е.А. Рыдзевская, *op. cit.*, s. 199; Н.Ф. Котляр, *op. cit.*, s. 85; М.Ю. Брайчевский, *op. cit.*, s. 102; Н.Л. Пушкарева, *op. cit.*, s. 14; И. Чекова, *op. cit.*, s. 77; М.Б. Свердлов, *op. cit.*, s. 86; M. Sakowska, *Portret, postać, autorka. Kobieta a literatura europejskiego średniowiecza*, vol. I, Warszawa 2006, s. 137; А.Ю. Карпов, *op. cit.*, s. 89–91.

[20] Н.Ф. Котляр, *op. cit.*, s. 92; *Введение Христианства на Руси*, ed. А.Д. Сухов, Москва 1987, s. 250; Н.Л. Пушкарева, *op. cit.*, s. 14; И. Чекова, *op. cit.*, s. 83; П. Толочко, *op.cit.*, s. 24; A.V. Koptev, *Reconstructing…*, s. 91–92; idem, *Ritual…*, s. 22; А.Ю. Карпов, *op. cit.*, s. 90–92.

[21] Н.Ф. Котляр, *op. cit.*, s. 93; П. Толочко, *op. cit.*, s. 26.

[22] Е.А. Рыдзевская, *op. cit.*, s. 196; Н.Ф. Котляр, *op. cit.*, s. 93; И. Чекова, *op. cit.*, s. 86; F. Butler, *op. cit.*, s. 780–781; A.V. Koptev, *Reconstructing…*, s. 96, 100; idem, *Ritual…*, s. 29, 34–35.

Kup książkę

rytualnej walki-zawodów przy grobie zmarłego, które często kończyły się poważnymi obrażeniami, a nawet śmiercią części uczestników[23].

Kolejnym dowodem na folklorystyczne pochodzenie opowieści o zemście księżnej Olgi jest fakt, iż pierwotnie w przekazie latopisarskim dramat ten miał nie cztery, ale trzy akty[24]. Istnieje pogląd, reprezentowany w nauce m.in. przez Dymitra Lichaczewa, iż relacja o oblężeniu i zdobyciu Iskorostenia została włączona do tekstu *Powieści minionych lat* dopiero podczas ostatecznej redakcji latopisu na początku XII w. Wskazuje na to chociażby brak tego epizodu w latopisach nowogrodzkich, spośród których kluczowym zabytkiem wydaje się być zwłaszcza *Latopis nowogrodzki pierwszy* (młodszej redakcji), mający swe źródło bezpośrednio w tzw. *Drugim zwodzie kijowsko-peczerskim,* powstałym w latach 90. XI w.[25] Liczba „trzy" ma natomiast fundamentalne znaczenie w folklorze Słowian Południowych i Wschodnich – w ludowych baśniach i bylinach bohater rozwiązać musi zazwyczaj trzy zagadki, poddać się trójkrotnej próbie, zabić smoka o trzech głowach, itp.[26]

Zadziwiająca jest również zbieżność niektórych motywów z przekazu latopisu o zemście Olgi z elementami charakterystycznymi dla skandynawskich sag. Dla przykładu opowieść o spaleniu drewlańskich posłów w łaźni jest łudząco podobna do epizodu z sagi o królowej szwedzkiej, Światosławie-Sygrydzie *(Saga o Sygrydzie dumnej),* której przypisuje się podstępne pozbycie się niechcianych zalotników (jednym z nich miał być książę wołyński Wsiewołod), poprzez podpalenie domu, w którym biesiadowali[27]. Również sposób zdobycia Iskorostenia przez Olgę przypomina podstęp, do jakiego – według innej sagi – miał się uciec podczas oblegania pewnej twierdzy na Sycylii, Harald Hardraade[28].

Należy również podkreślić, iż przekaz *Powieści minionych lat* o zemście księżnej Olgi zawiera nie tylko elementy typowo folklorystyczne czy relikty staroru-

[23] Н.Ф. Котляр, *op. cit.*, s. 94–95; И. Чекова, *op. cit.*, s. 88; П. Толочко, *op. cit.*, s. 28; A.V. Koptev, *Reconstructing…*, s. 97; idem, *Ritual…*, s. 36.

[24] Е.А. Рыдзевская, *op. cit.*, s. 195; М.Ю. Брайчевский, *op. cit.*, s. 102; A.V. Koptev, *Ritual…*, s. 7.

[25] Е.А. Рыдзевская, *op. cit.*, s. 195; П. Толочко, *op. cit.*, s. 29.

[26] Н.Ф. Котляр, *op. cit.*, s. 94; И. Чекова, *op. cit.*, s. 94.

[27] Е.А. Рыдзевская, *op. cit.*, s. 196, 198; B. Rybakow, *Pierwsze wieki historii Rusi*, trans. A. Olejarczuk, Warszawa 1983, s. 59; F. Butler, *op. cit.*, s. 782; M. Sakowska, *op. cit.*, s. 138; A.V. Koptev, *Reconstructing…*, s. 99; idem, *Ritual…*, s. 20–21, 34; А.Ю. Карпов, *op. cit.*, s. 95.

[28] Н.Ф. Котляр, *op. cit.*, s. 98; А.Ю. Карпов, *op. cit.*, s. 106. Podobny podstęp, zastosowany podczas zdobywania twierdzy, został opisany jeszcze w kilku innych źródłach z XI–XII stulecia, m.in. dwukrotnie pojawia się na kartach kroniki Saksona Gramatyka, w dziele historyka armeńskiego z XI w. – Stefana Asochika, w *Żywocie Merlina* Geoffreya z Monmouth (z początku XII w.), czy też w eposie starofrancuskim *Gormond i Isembard* (z przełomu XI i XII w.). Е.А. Рыдзевская, *op. cit.*, s. 200–202; Л.Е. Морозова, *op. cit.*, s. 56; T. Wolińska, *Wareg w Bizancjum. Sycylijska przygoda Haralda Hardraade*, BP 15, 2009, s. 65–86; A.V. Koptev, *Ritual…*, s. 38–42.

Kup książkę